

Nusikaltusių moterų istorijos: sudėtingi keliai kalėjimo link

Rimantė Gaičevskytė-Savickė

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Kriminologijos katedra
Vilnius University, Faculty of Philosophy
Institute of Sociology and Social Work
Department of Criminology
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7600
El. paštas rimante.gaicvskyte-savicke@fsf.vu.lt

Santrauka. Gyvenimo eigos kriminologija siekia suprasti sudėtingą individualių savybių, socialinės aplinkos ir gyvenimo patirties sąveiką formuojant nusikalstamo elgesio modelius. Jos atstovai siūlo išsamią moterų nusikaltimų supratimo sistemą, atsižvelgiant į individualių savybių, socialinių veiksnių ir gyvenimo įvykių sąveiką įvairiais moters gyvenimo etapais. Gyvenimo eigos kriminologijos kontekste radosi nusikaltimo link vedančių gyvenimo trajektorijų teorija, akcentuojanti poreikį nagrinėti gyvenimo istorijas, koncentruojantis į vaikystės patirtis ir iššūkius, su kuriais susiduriama jau suaugus, taip pat – atsekti scenarijus, paskatinančius nusikalsti pakartotinai. Šioje publikacijoje atskleidžiamos apibendrintos Panevėžio moterų kalėjime bausmę atliekančių moterų istorijos, suklasifikuotos į šias trajektorijas: *eilinė moteris* arba *atsitiktinė nusikaltėlė*, *viktimizaciją patyrusi moteris*, *lėtinė nusikaltėlė* ir *moteris, priklausanti marginalizuotai grupei*.

Pagrindiniai žodžiai: gyvenimo eigos kriminologija, nusikaltusi moteris, Lietuvos moterų istorijos, gyvenimo trajektorijos.

Received: 01/03/2024. Accepted: 10/05/2024

Copyright © 2023 Rimantė Gaičevskytė-Savickė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Narratives of Women Offenders: Difficult Paths to Prison

Summary. Life-course criminology endeavors to comprehend the intricate interplay between individual traits, societal surroundings, and life occurrences that shape patterns of criminal behavior. Within this framework, the concept of life trajectories leading to criminality has emerged, underscoring the importance of scrutinizing women's narratives. This entails examining their childhood experiences, and adult challenges, and identifying circumstances that foster recidivism. The present publication unveils condensed accounts of female inmates at Panevėžys (Lithuania) women's prison, categorized into four trajectories: the typical woman or random offender, the victimized woman, the chronic offender, and the woman belonging to a marginalized cohort.

Keywords: life-course criminology, female offender, Lithuanian female pathways to crime.

Įvadas

Teorijos, aiškinančios nusikaltimus ir viktimizaciją, ilgą laiką apsiribojo vyrų deviacijomis. Tuo tarpu moterų patirtys susiduriant su kriminaline justicija buvo tyrinėjamos paviršutiniškai arba ignoruojamos. Unikalūs moterų vaidmenys – moteris-auka, moteris-nusikaltėlė – menkai analizuoti arba jų aiškinimas būdavo primityvus ir stereotipinis (Chesney-Lind, Morash, 2013).

Situacija iš esmės pradėjo keistis XX amžiaus 6–7 dešimtmetyje¹, kai antroji feminizmo judėjimo banga įkvėpė feministinės kriminologijos – kaip atsvaros tuometinei vyriškai nusikaltimų tyrinėjimų prizmei – susiformavimą. Feminizmo atstovų žvilgsniai krypo į rasinius, etninius ir lytiškumo klausimus (Chesney-Lind, 2006). Šiame kontekste feministinės kriminologijos atstovai pradėjo domėtis į kriminalinę justiciją patekusių moterų istorijomis.

Kodėl moterų nusikaltimams ilgą laiką nebuvo skiriamas pakankamas mokslininkų dėmesys? Vienas dažniausiai literatūroje aptinkamų argumentų – moterų nusikaltimų skaičiaus būta pernelyg menko, o patys nusikaltimai – smulkūs, nereikšmingi (Russell, 2014). Vis dėlto feministinės kriminologijos atstovai įžvelgia ir kitas galimas priežastis – mokslininkų vyrų dominavimas

¹ Pirmosios feminizmo bangos, datuojamos XIX a. pab., esminis siekis buvo suteikti moterims balsavimo teisę. Antroji feminizmo banga dėmesį koncentravo į neigiamus lyčių stereotipus ir tradicinius patriarchalinius lyčių vaidmenis, jų apraiškas visuomeniniame ir asmeniniame gyvenime.

bei patriarchalizmo primesta biologinės lyties samprata, būdinga tradiciniam kriminologiniam diskursui, gajūs lyčių stereotipai (West, Fenstermaker, 1995; Mallicoat, 2019). Kita dažnai girdima moterų eliminavimo iš kriminologijos lauko priežasčių – teorijos, aiškinančios vyrų nusikalstamą elgesį, tinka ir moterų nusikaltimams perprasti ir paaiškinti. Tačiau feministinės krypties mokslininkai parodė, kad vyrų ir moterų nusikaltimų priežastys bei motyvai – labai skirtingi, todėl vyrų sukurtos ir vyrams pritaikytos teorijos neatskleidžia esminių aspektų, pastūmėjančių moteris nusikalsti (Daly, 1989; Wattanaporn, Holtfreter, 2014).

Nors moterų nusikaltimai vis dažniau patenka į mokslininkų domėjimosi lauką², Lietuvoje ši tema vis dar stokoja kompleksiško ištirtumo³: iki šiol nebuvo atlikta tyrimų, analizuojančių moterų gyvenimo istorijas ar priežastis, atvedusias jas į įkalinimo įstaigą. Šis tyrimas – pirmasis Lietuvoje, kuriame gyvenimo eigos kriminologijos metodologiniai principai yra taikomi kalinių moterų gyvenimo trajektorijų analizei.

Siekiant identifikuoti, kokios gyvenimo aplinkybės lemia patekimą į kalėjimą, atliktas empirinis tyrimas. Panevėžio kalėjime 2023 m. liepos – rugsėjo mėnesiais apklaustos 25 įkalinintos moterys. Jų gyvenimų istorijos suklasifikuotos remiantis gyvenimo trajektorijų, vedančių nusikaltimo link, modeliu (Daly, 1992; Brennan et al., 2012). Tyrimas parodė, kad daugiausia informančių priklauso *eilinės moters* arba *atsitiktinės nusikaltėlės* kategorijai (10), kitų tyrimo dalyvių istorijos atitinka *viktimizaciją patyrusios moters* (6), *lėtinės nusikaltėlės* (5), *priklausančios marginalizuotai grupei* (4) kategorijas. Publikacijoje bus analizuojamos šių moterų gyvenimo istorijos.

1. Moterų nusikaltimus lemiantys veiksniai

Kodėl moterys nusikalsta? Ieškoti atsakymų į šį sudėtingą kompleksinį klausimą padėjo gyvenimo eigos kriminologija. Mokslininkai Glueck, laikomi gyvenimo eigos kriminologijos pradininkais, pirmąjį tęstinį moterų recidyvo tyrimą *Five Hundred Delinquent Women* paskelbė 1934-aisiais. Siek-

² Norintiems pasigilinti į moterų nusikaltimų problematiką rekomenduotina susipažinti su Belknap, Carlen, Chesney-Lind, Mallicoat, Naffine ir kt. darbais.

³ Moterų nusikaltimų ir baudimo tendencijas bei įkalinimo iššūkius yra analizavę Jarutienė, Michailovič, Nikartas, Sakalauskas, Tereškinas, Vaičiūnienė.

dami paaiškinti nusikalstamą moterų elgesį jie apžvelgė įvairius veiksnius, lemiančius nusikalstamą elgesį. Tyrimas apėmė keturis nusikaltimą įvykdžiusios moters gyvenimo etapus: istoriją bei patirtis iki nusikaltimo, ypatingą dėmesį skiriant vieneriems metams iki nusikaltimo atlikimo; patirtis įkalinimo įstaigoje; gyvenimo tarpsnį, bausmę atliekant lygtinai (jei tokia bausmės forma buvo taikyta); taip pat kruopščiai nagrinėtas penkerių metų gyvenimo laikotarpis po bausmės atlikimo. Ši studija ir kiti Glueck darbai padėjo pagrindą gyvenimo eigos kriminologijai, parodydami gyvenimo patirčių ir socialinių veiksnių svarbą nusikalstamo elgesio apraiškoms.

Gyvenimo eigos kriminologija inspiravo ir šiame darbe taikomą moterų gyvenimo trajektorijų teoriją, kuri įgalina atskleisti unikalias moterų patirtis, lemiančias jų įsitraukimą į nusikalstamas veikas. Ši teorija akcentuoja poreikį nagrinėti moterų istorijas, centruojantis į vaikystės patirtis ir iššūkius, su kuriais susiduriama jau suaugus, taip pat – atsekti scenarijus, paskatinančius nusikalsti pakartotinai (Gavazzi et al., 2006). Atlikti tyrimai parodė, kad moterų patirtys, vedančios nusikalstamo elgesio kryptimi, iš esmės skiriasi nuo vyrų (Belknap, 2007). Kokybiniai tyrimai suteikė vertingų įžvalgų apie veiksnius, dėl kurių mergaitės ir moterys įsitraukia į nusikalstamas veikas. Šie tyrimai atskleidė bendrus nusikaltusių moterų gyvenimo istorijų bruožus, pabrėždami fizinės ir seksualinės prievartos, skurdo ir piktnaudžiavimo narkotinėmis medžiagomis arba alkoholiu patirtis (Holtfreter, Morash, 2003; Holsinger, 2005).

Daly (1992), siekdama atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės pastūmėja moteris į nusikalstamą veiklą, apibrėžė nusikaltimo raidos trajektoriją: jaunos merginos (1) patiria vaikystės traumą, smurtą ir prievartą artimoje aplinkoje, (2) pabėga iš namų, kad to išvengtų, ir (3) įsitraukia (arba yra įtraukiamos) į gatvės nusikaltimus, tarp jų – prostituciją ir su narkotinių medžiagų disponavimu susijusias veikas. Šioje trajektorijoje ryškus viktimizacijos ir nusikaltamumo ratas: jaunos moterys pakartotinai patenka į kriminalinės justicijos sistemą tiek kaip aukos, tiek kaip kaltinamosios.

Daly rėmėsi Niu Heiveno (Konektikuto valstija, JAV) 1981–1985 m. teismo nuosprendžiais, paskirtais 400 vyrų ir moterų. Taip pat ji analizavo iki-teisminių tyrimų medžiagą, kurią panaudojo gyvenimo istorijoms – 40 vyrų ir 40 moterų – atkurti. Ligotoliniai panašūs tyrimai, besiremiantys teismų medžiaga, centruodavosi į statistinius duomenis: moterų amžių, išsilavinimą, darbo santykius, šeiminių padėčių, ankstesnius teistumus ar įkalinimo patirtis (Daly, 1992). Be minėtų duomenų, Daly pasitelkė informaciją, prieinamą *Iki-*

*bausminio tyrimo ataskaitose*⁴. Būtent iš šių konfidencialių duomenų mokslininkė atkūrė moterų biografijas ir jų analizės pagrindu išskyrė penkias unikalias trajektorijas, vedančias nusikaltimo link: *gatvės gyventoja*: išmesta arba pabėgusi iš smurtinės namų aplinkos, priklausoma nuo narkotinių medžiagų; įsitraukusi į smulkias nusikalstamas veiklas; *kenčianti ir kenkianti*: vaikystėje patyrusi smurtą arba prievartą, nepriežiūrą; *smurtiniuose santykiuose*: esanti santykiuose su smurtaujančiu partneriu arba tokius santykius neseniai nutraukusi; jai nebūdinga ankstesnė kriminalinė patirtis; nėra priklausoma nuo alkoholio, vaistų ar narkotinių medžiagų; *susijusi su narkotikais*: įsitraukusi į narkotinių medžiagų vartojimą per partnerį arba pardavinėjanti narkotikus drauge su artimais jai žmonėmis; *kitos*: skubus poreikis pagerinti ekonominę padėtį arba godumas, siekis praturtėti; moterys, priskirtinos šiai trajektorijai, yra labiau išsilavinusios, neturinčios priklausomybių, joms nebūdinga ankstesnė viktimizacija. Pastaroji kategorija vėlesniuose mokslininkų darbuose pervadinta ir dažniau aptinkama kaip *Ekonomiškai motyvuotos* (Morash, Schram, 2002). Daly pasiūlytas gyvenimo trajektorijų modelis buvo plačiai taikytas tiek kiekybiniuose, tiek kokybiniuose tyrimuose (Simpson et al., 2008; Salisbury, Van Voorhis, 2009; Joosen et al., 2016; Broidy et al., 2018), tačiau nors esminė klasifikacijos idėja liko nepakitusi, trajektorijų kategorijos dažnai būdavo adaptuojamos ar modifikuojamos. Vis dėlto modifikacijose galima įžvelgti kelias dominuojančias trajektorijas (Brennan et al., 2012):

1. *Eilinė moteris* arba *atsitiktinė nusikaltėlė*. Šiam moterų nusikaltimų tyrimuose dažnai aptinkamam tipažui būdingas santykinis rizikos veiksnių nebuvimas, į nusikalstamas veiklas jos įsitraukia vėliau, o nusikaltimų nuosavybei ar narkotikams istorija nėra gausi. Šiam tipui taip pat nėra būdingas ankstyvas piktnaudžiavimas alkoholiu ar narkotinėmis medžiagomis, keblumai ugdymo įstaigose, psichinės sveikatos problemos (Stefurak, Calhoun, 2007; Brennan et al., 2008; Simpson et al., 2009).
2. *Viktimizaciją patyrusi moteris*. Šiam tipui, aptinkamam tiek kiekybiniuose, tiek kokybiniuose tyrimuose, būdingas ankstyvas piktnaudžiavimas alkoholiu ir narkotikais, patirta fizinė ir (arba) psichologinė prievarta, paskatinanti socialinį atsiribojimą, nepasitikėjimą, priešiškumą, depresiją, piktnaudžiavimą narkotikais ir vedanti nusikaltimo link

⁴ Angl. *Presentence Investigation Reports*, Lietuvoje tokio dokumento atitiktims neturi-me.

(Aalsma and Lapsley, 2001; Brennan, 2008; Salisbury and Van Voorhis (2009).

3. *Lėtinė nusikaltėlė*. Tipažui būdingas pasikartojantis nusikalstamas elgesys atspindi kompleksines problemas: vaikystėje patirtą fizinę ir (ar) seksualinę prievartą, elgesio problemas, keblumus šeimoje bei mokykloje, nusikalstamą elgesį paauglystėje, žemą savikontrolės lygmenį, polinkį į agresiją, nuolat pasikartojančias nusikalstamas veikas (Moffitt, 1993; Brennan, 2008).
4. *Marginalizuotai grupei priklausanti moteris*. Šiai kategorijai priskiriamos neturtingos, neišsilavinusios, darbinių įgūdžių stokojančios, marginalizuotos moterys (Chesney-Lind, 1989; Richie, 2001; Holtfreter et al., 2004; Salisbury ir Van Voorhis, 2009). Jų nusikalstamo elgesio priežastys – dezorganizuota šeima, netinkamas auklėjimas, socializacija įvairiose subkultūrinėse grupėse (Felice, Offord, 1972; Widom, 1978).

Nors gausūs mokslininkų darbai pagrindžia, kad visos išskirtos trajektorijos gali būti pritaikomos analizuojant moterų gyvenimų istorijas, vis dėlto tai nereiškia, jog kiekvienai nusikaltusiai moteriai galima priskirti tam tikrą nusikaltimo link vedančią trajektoriją (Holtfreter et al., 2022). Nes kiekviena istorija, kaip ir ją išgyvenusi moteris, yra unikali.

2. Moterų gyvenimo trajektorijos, vedančios nusikaltimo link: kokybinė analizė

Siekiant išgirsti išsamias moterų istorijas tyrimui pasirinktas pusiau struktūruoto interviu metodas⁵. Tyrimo imtį sudarė už šiuos nusikaltimus kalintys moterys: narkotikų vartojimą ir platinimą (15), vagystes ir sukčiavimą (4), nužudymą (4), kūno sužalojimą (2). Moterys tyrime dalyvavo užtikrinant savanoriškumo principą: skelbimai apie atliekamą tyrimą buvo pakabinti dviejuose kalėjimo korpusuose (viename apgyvendintos moterys, įkalinimo bausmę atliekančios pirmą kartą, kitame – turinčios daugkartinę įkalinimo patirtį), asmeninėmis gyvenimo istorijomis norinčios pasidalinti moterys apie tai informuodavo kalėjimo socialines darbuotojas. Stengtasi, kad tyrimo dalyvės

⁵ Interviu klausymyną sudarė 4 teminiai klausimų blokai, kuriais siekta sužinoti apie moterų vaikystę ir šeimą, kasdienybės įpročius, profesinį gyvenimą ir identifikuoti, kokios aplinkybės lėmė jų patekimą į įkalinimo įstaigą.

atspindėtų įvairialypį kalėjimo kontingentą: tiek pagal nusikaltimus, dėl kurių atliekama bausmė, ir įkalinimo patirtis, tiek pagal demografinius požymius.

Moterų istorijų analizė buvo atliekama naudojant „MaxQda“ programinę įrangą: pagal gyvenimo aplinkybes ir įvairialypes patirtis atlikta klasifikacija atskleidė, kad *Eilinės moters* arba *atsitiktinės nusikaltėlės* gyvenimo trajektorija būdinga 10 informančių, *Viktimizaciją patyrusios, socialiai atsiribojusios ir prislėgtos* kategorijai priskirtinos 6 moterys, *Lėtinės nusikaltėlės* trajektorija atsispindi 5 moterų gyvenimų istorijose, taip pat 4 moterų gyvenimo trajektorijos driekiasi *Priklausymo marginalizuotai grupei* link⁶.

2.1. Eilinė moteris arba atsitiktinė nusikaltėlė

Lyginant su kitomis trajektorijomis, ši – sunkiausiai nuspėjama, t. y. netikėtumo faktorius yra ganėtinai ryškus: tiek nusikaltimų padariusiai moteriai, tiek jos artimiesiems toks gyvenimo posūkis – labai netikėtas. *Eilinės moters* arba *atsitiktinės nusikaltėlės* trajektorijai priskirti tokie gyvenimo įvykiai ir aplinkybės: *sisteminas siekis įgyti išsilavinimą, žalingų įpročių nebuvimas arba jų atsiradimas jau suaugus, daugiau ar mažiau sėkminga profesinė veikla, glaudūs šeiminiai ryšiai ir trauminė patirtis* (artimo žmogaus netektis, išdavystė, *mobingas*, darbo praradimas, etc.), dažniausiai vedanti į *nusikalstamą veiklą ar veiklas jau suaugus*.

Traumuojantys santykiai, brangių žmonių netektys, kiti sunkūs išgyvenimai – bendras vardiklis, siejantis visas *Eilinės moters* arba *atsitiktinės nusikaltėlės* gyvenimo trajektorijai priskirtinas moteris. Daugeliu atvejų neigiami išgyvenimai ir emocijos buvo patiriami ir išgyvenami ilgą laiką, buvo tęstinės įvykių grandinės dalimi. Pradedant vaikystėje išgyventais sudėtingais santykiais su tėvais ar globėjais, tęsiant gyvenimo su priklausomais, nedėmesingais, pasyviais arba smurtaujančiais partneriais kasdienybė – tokie gyvenimo iššūkiai ilgainiui paskatino šias moteris priimti netinkamus sprendimus, vedusius jas nusikaltimo link.

„(...) aš visą laiką buvau gąsdinama, kad mane atiduos į vaikų namus. Tai, žinote, dabar jau, kai esi suaugęs, atrodo juokinga, nes nei tave atiduos, nei ką. Bet kai esi vaikas, kokių 5–6 metų, ir mama neva skambina į vaikų namus ir neva tariasi, kada čia mane pristatyti, tai man buvo siaubas. (...) būdavo, kad tiesiog neįleisdavo į namus.“ (Aurelija, nužudymas)

⁶ Moterų vardai, siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių anonimiškumą, yra pakeisti. Taip pat, norint išlaikyti konfidencialumą, neminimi konkretūs vietovardžiai.

„Turėjau brolių, bet jis žuvo avarijoje. Kartu su mano pirmu vyru. (...) Po vyro žūties, po trejų metų, ištekėjau antrą kartą. Po 1,5 metų pastojau ir pasigimdžiau antrą sūnų. (...) mano sūnui buvo 2 metai ir 4 mėnesiai, kai jis paskendo. (...) Gal dar buvo tokie laikai... nebuvo psichologų. Gėda būdavo pas psichologą eiti. Aš viena pasislėpus pradėjau gerti, 3 mėnesius gėriau alkoholį su tabletėmis. Visi matė, kad su manim bėda, bet apsimetė, kad nemato.“ (Meilė, narkotikų platinimas)

„(...) nebuvo gyvenimo. Jis – sau, aš – sau. Nei mes ką kalbam, nei mes nieko. Grįžta, man norisi kuo greičiau bėgti iš namų.“ (Karolina, narkotikų vartojimas ir platinimas)

Dauguma šiai grupei priskirtų moterų yra įgijusios aukštąjį išsilavinimą, beveik visos turėjo nuolatinius darbus ir buvo vertinamos savo profesinėje aplinkoje. Dalis jų atlikusios bausmę ketina grįžti į tą pačią darbo vietą, nes darbdaviai, net ir žinodami išėjimo iš darbo priežastį, laukia jų sugrįžtant. Dar kelioms įkalinimas užkirto kelią ateityje tęsti ankstesnes veiklas.

Artimųjų palaikymas ir bendravimas – vienas esminių veiksnių, padedančių prisitaikyti prie kalėjimo kasdienybės, susitaikyti su ja ir išgyventi bausmę. Ryšių palaikymas yra pamatinis visos žmonijos poreikis, o moterys itin jautriai priima artimo bendravimo stoką (Jordan et al., 1991; Covington, 1998). Visos moterys, priskirtos šiai gyvenimo trajektorijų kategorijai, pasakojo jaučiančios didelį artimųjų – tėvų, partnerių, vaikų – palaikymą ir tai įvardijo kaip reikšmingiausią aspektą, įgalinantį nepalūžti įkalinimo įstaigoje.

2.2. Viktimizaciją patyrusi moteris

Šiai trajektorijai priskirtų moterų istorijose ryškus sudėtingos vaikystės ir paauglystės aspektas. Jos anksti išeina iš namų negalėdamos susitaikyti su žalingų įpročių turinčiais, dažnai – ir smurtaujančiais tėvais, tačiau supratimo, paguodos ir darnesnės aplinkos paieškos daugeliu atvejų baigiasi ankstyvu įsitraukimu į alkoholį ir narkotikus. Namai retai šios kategorijos informantei buvo ta vieta, į kurią paauglystėje norėdavosi sugrįžti ištikus bėdai ar siekiant apsisaugoti nuo grėsmių ar pavojų.

Viktimizaciją patyrusios moters trajektorijai priskirti tokie gyvenimo įvykiai ir aplinkybės: destruktivūs santykiai ir aplinka, skurdi buitis, sunkumai mokykloje, fizinis, psichologinis ir seksualinis smurtas vaikystėje, paauglystėje arba jau suaugus, depresija ir socialinis atsiribojimas, ankstyvas piktnaudžiavimas alkoholiu ir (arba) narkotikais.

Viktimizaciją patyrusios trajektorijai priskirtos moterys arba neturėjo *normalios* vaikystės, arba išgyvenimai, patirti jauname amžiuje, privertė suaugti daug anksčiau. Dalis paauglystėje apsigyveno su gerokai vyresniais fiziškai ir psichologiškai smurtaujančiais partneriais, kitos patyrė seksualinę prievartą, dėl kurios gyvenimas pasikeitė iš esmės: viena dėl patirtų sužalojimų ilgai gydyta ligoninėje, o grįžus namo tėvai ypač daug dėmesio skyrė jos saugumui, merginą bene įkalindami namuose, tuo tarpu kita, pasisakiusi mamai apie patėvio veiksmus, sulaukė kitokios reakcijos, negu būtų galima tikėtis – mama pyko, netikėjo dukra net ir tada, kai teisėsauga įrodė vyro kaltę, galiausiai mergaitė buvo apgyvendinta vaikų globos namuose. Kitas lauk iš namų vijo smurtas, dezorganizuota aplinka ir tėvų meilės stygius arba negebėjimas jos išreikšti.

„Jis (sugyventinis – red.) labai keldavo ranką prieš mane, buvau ir daužyta, ir mušta, ir vos neužmušta. (...) Išgerdavo ir iškart mušdavo. Šeimoje jis buvo budelis (...) Darau valgyti ir galvoju, ar viską gerai darau, ar ne per mažai druskos. Bus per mažai, bus blogai, nes jam reikės dasidėt. Bus per daug, bus dar blogiau, nes jau neišimsi.“ (Evelina, narkotikų vartojimas ir platinimas, vagystės)

„Patėvis prievartavo. Nenoriu šito atsiminti. Mama buvo jį labai įsimylėjusi. Jis labai į Dievą tikėjo. O mama paskui jį lakstydavo. Dėl to ir pradėjau neklausyti, eiti iš namų.“ (Saulė, narkotikų platinimas)

„Atsimenu, kai gerdavo tėvai, buvo Užgavėnės, visi su kaukėm. Tėvas mamą tiek sumušė ir išmetė į laiptinę. Ir man neleido pas ją eiti. Laikė mane bute, o mama – už durų, laiptinėje. Ir atėjo vaikai užgavėniauti, pamatė mano mamą, buvo labai skaudu.“ (Gabrielė, narkotikų platinimas)

Destruktyvūs santykiai namuose, ankstyvame amžiuje užmegztas romantinis ryšys su emociškai ir fiziškai smurtaujančiu partneriu, patirta seksualinė prievarta ne tik lemia ilgalaikes traumines patirtis, bet ir apriboja galimybes arba sumažina motyvaciją siekti išsilavinimo, susikurti pozityvią socialinę terpę, menkina moterų savivertę, skatina žalingų įpročių atsiradimą, o ilgainiui – ir kriminalinę elgseną (Brennan et al., 2012). Dėl vaikystėje ar ankstyvoje paauglystėje patirtų išgyvenimų šios moterys arba nelanko mokyklos, arba ją šiaip ne taip baigusios apie tolimesnius mokslus net nesvarsto. Tai atsispindi ir profesiniame gyvenime: jos arba dirba laikinus, specifinių įgūdžių nereikalaujančius darbus, arba nedirba išvis, gyvendamos iš pašalpų arba kriminaliniais būdais gaunamų pajamų.

2.3. Lėtinė nusikaltėlė

Kaip ir *Viktimizaciją patyrusios*, moterys šioje kategorijoje išgyveno itin sudėtingą vaikystę ir paauglystę, nepatyrė rūpesčio ir meilės, neturėjo jokio suaugusio žmogaus, kuriuo galėtų pasitikėti. Siekdamos užsimiršti ir patirti kitokį gyvenimą, jos ilgą laiką yra priklausomos nuo narkotinių medžiagų arba alkoholio (priklausomybės būdingos visoms šios kategorijos moterims), periodiškai tampa agresyvios, dažnai vykdo įvairias nusikalstamas veikas, mėgindamos prasimanyti pinigų narkotikams, alkoholiui arba tiesiog pragyvenimui. Taip pat šioje kategorijoje labai ryškus vienišumo aspektas: kadangi moterys įkalinimo bausmę atlieka nebe pirmą kartą, šeimos nariai ir artimieji, jeigu tokių būta, su jomis nebenori palaikyti kontakto. O tai dar labiau apsunkina bausmės atlikimą.

Lėtinės nusikaltėlės trajektorijai priskirti tokie gyvenimo įvykiai ir aplinkybės: *problemos šeimoje, fizinė arba seksualinė prievarta, nusikalstamas elgesys paauglystėje, ilgalaikė priklausomybė, polinkis į agresiją, pasikartojantis nusikalstamas elgesys.*

„Mane patėvis išprievartavo, bet mama pagalvojo, kad aš pati jį išprovokavau. Iš pavydo gal, aš nežinau. (...) Mama atėjo ir pamatė, kad sėdžiu kruvina, mėlynė, kad mane kažkas čiupinėjo. Verkiu, drebu. O patėvis jai pats pasakė, kad jis girtas atėjo, aš pradėjau jam ant kaklo kartis, jis tipo nesupranta, kas čia atsitiko. Ir po to įvykio mane mama iš karto išmetė iš namų.“ (Ksenija, nužudymas)

„Nėra to, ko nesu padariusi. Esu ir savo pačios namus apvogus, tečio mašiną nuvariau, pardaviau. Kiek pinigų esu išnešus... Senelis tik numirė, močiutė gedėjo, užgėrus buvo. Pavogiau jos kortelę ir visus pinigus išleidau. (...) Viską padarytum, kad tik dozę gautum.“ (Miglė, narkotikų vartojimas ir platinimas)

„(...) bėgau iš namų, į mokyklą neidavau... (...) Dėl patėvių. Jie visokie negeri būdavo. Alkoholikai, ten tikrai alkoholikai. Iš darbo visiškai girti grįždavo, visiškai. Neįmanoma būdavo namuose būti. Mamai visada sakydavau, bet ji gailėdavo tų vyrų, pati turbūt negalėjo be vyrų...“ (Monika, vagystės)

Ilgalaikė priklausomybė ir nusikalstamas elgesys – glaudžiai tarpusavyje susiję gyvenimo aspektai (Decker et al., 1993). Kai narkotinės medžiagos vartojamos nuolat, ilgainiui dozių reikia didesnių, todėl priklausomybė ima reikalauti vis rimtesnių finansinių išteklių. Jeigu profesinė veikla nesugeneruoja reikiamų pajamų arba moteris yra bedarbė, lieka du variantai pinigams prasi-

manyti: arba skolintis iš artimųjų, kol pavyksta pateikti įtikinamų paaiškinimų, koku tikslu reikalinga paskola, arba užsidirbti nelegaliais būdais (Moe, 2006). Didesnė dalis šios kategorijos moterų rinkosi būtent pastarąjį variantą: per gyvenimą nėra dirbusios jokio darbo, gyvena iš vagysčių arba narkotinių medžiagų platinimo.

Mokslininkai pastebi tendenciją, kad įkalinimo patirtį turintys asmenys yra linkę sueiti į porą (Farrington, 2011). Toks pasirinkimas yra sąlygotas dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmoji – *socialinė homogamija* (angl. *social homogeneity*): įkalinimo patirtį turintys asmenys pasirenka partnerius, atsižvelgiant į fizinį ir socialinį artumą. Jie mokosi tose pačiose mokyklose, gyvena netoliese, renkasi panašias pasilinksminimo vietas arba – šio tyrimo atveju – susitinka tose vietose, kur toks kontaktas yra įmanomas, t. y. gydymo įstaigoje, kurioje medicininės paslaugos yra teikiamos tiek įkalinimo bausmę atliekančioms moterims, tiek ir vyrams. Antroji priežastis – *fenotipinis pasirinkimas* (angl. *phenotypic assortment*): tyrinėdami vieni kitų asmenines savybes ir elgesį žmonės pasirenka labiausiai į save panašius partnerius (Rowe, Farrington, 1997).

Iš *Lėtinės nusikaltėlės* trajektorijai priskirtų moterų visos arba gyvena laisvėje su nusikalstama gyvenimo būdą praktikuojančiais partneriais, arba atlikdamos įkalinimo bausmę susipažino ir susituokė su taip pat kalinčiais vyriškiais, tikėdamos, kad dabartinė sąjunga bus ilgalaikė ir laiminga, o partneris – gebantis pasirūpinti ir aprūpinti šeimą. Toks noras – labai suprantamas ir žmogiškai natūralus: patyrusios įvairių sunkumų ir trauminių patirčių tiek vaikystėje, tiek jau suaugus, kovodamos ir periodiškai pasiduodančios priklausomybėms, patyrusios mažai rūpesčio ir meilės, šios moterys nepraranda vilties, kad galiausiai gyvenimas taps šviesesnis ir stabilesnis.

2.4. Priklausanti marginalizuotai grupei

Skurdas, išsilavinimo stoka, patiriama diskriminacija – vieni pagrindinių *Marginalizuotai grupei priklausančios* nusikaltusios moters požymių. Dauguma šiai kategorijai priskirtų moterų yra romų kilmės. Visos pasakojo gyvenusios gana skurdžiomis sąlygomis, yra arba kilusios iš daugiavaikių šeimų, arba pačios tapo daugiavaikėmis motinomis, turinčiomis nuo 5 iki 10 vaikų. Tačiau stabilų pajamų, įgalinančių išlaikyti gausią šeimyną, jos neturėjo: dauguma gyvena iš valstybės mokamų pašalpų arba užsidirbdavo nelegaliais būdais. Susirasti darbą trukdė patiriama diskriminacija, kurią kaip kliūtį įvardijo visos romės, be to,

visos šiai kategorijai priskirtos daugiavaikės mamos kažkuriuo gyvenimo etapu buvo vienintelės, kurioms teko visi vaikų priežiūros rūpesčiai. Taigi, įprasminti save darbinėje veikloje joms tiesiog neužteko laiko. Kitas galimas sėkmingų darbo paieškų kliuvinys – menkas raštingumas ir darbinių įgūdžių stoka. Dar vienas *Marginalizuotos grupės* moterų patirtis vienijantis aspektas – anksti pradėtas suaugusio žmogaus gyvenimas: visos su vyrais apsigyveno paauglystėje, būdamos 14–16 metų amžiaus, panašiu laiku susilaukė pirmagimių.

Priklausančios marginalizuotai grupei trajektorijai priskirti tokie gyvenimo įvykiai ir aplinkybės: neraštingumas, skurdas, alternatyvūs pragyvenimo šaltiniai, socializacija subkultūrose, marginalizacija, netinkamas auklėjimas, dezorganizuota šeima.

Feminizmo krypties mokslininkai akcentuoja ryškų nusikaltusių moterų skurdą ir ekonominę marginalizaciją (Holtfreter et al., 2004). Labai dažnai sudėtinga ekonominė padėtis, sunkumai susirandant geriau apmokamą darbą arba ilgalaikė bedarbystė yra nulemta menko išsilavinimo arba jo nebuvimo (Brown, Bloom, 2018). Tą patvirtina ir šios trajektorijos moterų patirtys: dalis moterų yra mokusios mokykloje ir baigusios keliolika klasių, o kitos mokyklą lankyti pradėjo tik atlikdamos įkalinimo bausmę. Žemas konkurencingumas darbo rinkoje ir etninė diskriminacija – veiksniai, skatinantys ieškoti alternatyvių pajamų šaltinių. Dažnu atveju tokia alternatyva tampa narkotinių medžiagų platinimas.

„Nebaigiau mokyklos, nes ištekėjau. Nebe tas buvo galvoje. Čigonai nelabai nori eiti mokyti...“ (Saira, narkotikų platinimas)

„Kiek esu dirbusi Lietuvoje, ateini į darbą ir ar diskriminacija, ar kas ten vyksta, nežinau. Bet nueini ir viskas lyg ir gerai, bet matai, kaip su tavim bendrauja, kalba ir stengiasi kuo greičiau pašalinti iš darbo. O vienoje įmonėje atleido pirmą darbo dieną, be jokio paaiškinimo.“ (Kamila, vagystės ir sukčiavimas)

„Buvo sunku, mama numirė nuo vėžio. Vyro nėra. Aš likau su 5 vaikais. Išlaikyti vaikus buvo labai sunku. Kokį darbą galiu susirasti? Rašyt ir skaityt nemoku. Na, moku biški skaityti. Bet nedaug. (...) Taip ir pradėjau prekiauti narkotikais. Vaikams negalėjau pasakyti, kad neturim ko valgyti ar ko apsirengti...“ (Sonja, narkotikų platinimas)

Labai ribotos finansinės galimybės, dažniausiai nulemtos išsilavinimo ir kvalifikacijos trūkumo, skatina moteris ieškoti būdų, kaip išgyventi ir aprū-

pinti nuo jų priklausančius mažamečius arba kitus savimi negalinčius pasirūpinti šeimos narius ar artimus giminaičius. Todėl ekonominiai nusikaltimai ir narkotikų platinimas pasirenkami kaip išeitis – nors ir labai laikina – iš keblios finansinės padėties.

Feministinė gyvenimo eigos perspektyva kriminologijoje įgalino pastebėti, kad nusikalstamo elgesio rizikos veiksniai dažnai atsiranda ankstyvame amžiuje. Moterys, vaikystėje ir paauglystėje patyrusios smurtą, prievartą, augusios disfunkcinėje šeimoje ir aplinkoje, kentusios skurdą, nepriežiūrą, dėmesio ir rūpesčio stoką, gali būti labiau linkusios į nusikalstamą elgesį. Taip pat akcentuojama esminių gyvenimo pokyčių bei įvykių svarba: ankstyvas išėjimas iš tėvų namų, romantinių santykių užmezgimas ar motinystė gali turėti reikšmingos įtakos nusikalstamos elgsenos pasirinkimui.

Daliai moterų dalyvavimas nusikalstamosiose veiklose yra sąlyginai trumpalaikis ar net – spontaniškas, nulemtas sudėtingų gyvenimo įvykių ar aplinkybių. Kitos nusikalsta pakartotinai ir dalį gyvenimo praleidusios įkalinimo įstaigose tai priima kaip tam tikrą gyvenimo rutiną. Kadangi šios moterys dažniausiai arba neturi artimų žmonių, arba nepalaiko su jais ryšių, kažkuriuo gyvenimo etapu pradeda save tapatinti su kalėjimo aplinka ir žmonėmis, o kalėjimas tampa joms tarsi savas: vieta, kurioje viskas daugmaž aišku, struktūruota, nereikia priiminėti svarbių sprendimų, rūpintis, kur gyventi ar kaip išgyventi.

Vis dėlto kalėjimas neturėtų būti ta vieta, į kurią norisi sugrįžti. Individualizuota socialinė parama, moterims adaptuotos resocializacijos programos ir psichologinė pagalba galėtų būti veiksmingos priemonės siekiant ne tik mažinti recidyvą, bet ir padedant moterims iš naujo atrasti save visuomenėje.

Išvados

Daugelio nusikaltusių moterų gyvenimo istorijoms būdingi sudėtingi išgyvenimai: fizinė, psichologinė ir (arba) seksualinė prievarta, dezorganizuota namų aplinka, tėvų nepriežiūra, skurdas, priklausomybės nuo alkoholio ir (arba) narkotinių medžiagų. Gyvenimo eigos kriminologai pastebi, kad šie moterų nusikalstamo elgesio rizikos veiksniai dažniausiai atsiranda ankstyvame amžiuje. Išskiriama tokia nusikalstamo elgesio raidos trajektorija: vaikystėje patiriamos traumos, smurtas ir prievarta skatina bėgti iš namų, tačiau saugesnės aplinkos ir geranoriškų žmonių paieškos dažnai veda priklausomybių, abejotinos reputacijos kompanijų ir nusikalstamos gyvensenos link.

Daliai moterų įsitraukimas į kriminalines veikas gali būti epizodinis, susietas su konkrečiais gyvenimo įvykiais ar aplinkybėmis. Tuo tarpu kitoms, ypač išgyvenusioms sudėtingas vaikystės patirtis, nusikalstamas elgesys gali būti būdingas visą gyvenimą.

Panevėžio moterų kalėjime atliktas empirinis tyrimas, kurio metu taikant pusiau struktūruoto interviu metodą apklaustos 25 įkalinimo bausmę atliekančios moterys, įgalino suklasifikuoti moterų istorijas pagal šias kategorijas: *eilinės moters* arba *atsitiktinės nusikaltėlės* (10), *viktimizaciją patyrusios* (6), *lėtinės nusikaltėlės* (5), *priklausančios marginalizuotai grupei* (4).

Eilinės moters arba *atsitiktinės nusikaltėlės* kategorijai priskirtų moterų istorijos – labiausiai stebinančios savo nenuspėjamumu: nors jos visos dalinasi traumuojančių santykių, brangių žmonių netekčių ir kitomis sudėtingomis patirtimis, ilgą laiką jų gyvenimo istorijose nebūta užuominų apie galimą nusikalstamą poelgį, o nusikaltimo faktas – labai netikėtas tiek joms pačioms, tiek ir artimiesiems. Šios kategorijos moterų nusikaltimai dažniausiai yra vienkartiniai, jos laukia įkalinimo bausmės pabaigos ir pačios yra laukiamos artimų žmonių.

Tuo tarpu moterys, kurių istorijos sietinos su *viktimizaciją patyrusios* ir *lėtinės nusikaltėlės* kategorijomis, išgyveno sudėtingą vaikystę ir paauglystę, patyrė įvairialypį smurtą, ieškomamos šviesesnių patirčių anksti pradėjo savarankišką gyvenimą, kurio dažni palydovai – alkoholis ir narkotikai. Daugkartinės įkalinimo patirtys paskatino atsiriboti nuo laisvėje gyvenančių artimųjų, jeigu tokių būta, o bausmės atlikimo pabaiga daugeliui kelia nežinomybę ir baimę.

Marginalizuotos grupės moterų patirtims taip pat būdingas anksti pradėtas suaugusio žmogaus gyvenimas. Šios moterys vaikų susilaukia būdamos dar paauglės, įprastai yra daugiavaikės mamos, todėl edukaciją iš gyvenimo išstumia vaikų priežiūra ir buitis. O menkas raštingumas ir darbinių įgūdžių trūkumas tampa rimta kliūtimi užsitikrinant legalų ir stabilų pajamų šaltinį. Be to, profesinę savirealizaciją ap sunkina ir ksenofobija.

Moterų išgyvenimų ir sunkumų, su kuriais daugelis informančių pradėjo susidurti jauname amžiuje, pobūdis skiriasi, tačiau bemaž visas istorijas vienija tas pats *nemeilės* motyvas: tėvai, partneriai ar kiti svarbūs žmonės, iš kurių tikėtasi supratimo, paramos, palaikymo ir paguodos, nesugebėjo pateisinti šių lūkesčių. Kažkuriuo gyvenimo etapu šios moterys buvo paliktos vienos akistatai su baimėmis, nelaimėmis, neteisybe ar tiesiog piktavaliais žmonėmis. Ir turėdamos vieną vienintelį tikslą – kaip nors išgyventi – jos darė tai, kas tuo metu atrodė kaip tinkamas problemos ar situacijos sprendimas.

Literatūra

- Aalsma, M. C., Lapsley, D. K. 2001. Typology of Adolescent Delinquency: Sex Differences and Implications for Treatment. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 11 (3), p. 179–191. <https://doi.org/10.1002/cbm.386>
- Belknap, J. 2007. *The invisible woman: Gender, crime, and justice*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
- Byington, D. 1997. *Applying relational theory to addiction treatment. Gender and addictions: Men and women in treatment*. S.L.A. Straussner and E. Zelvin (Eds.) Northvale, NJ.: Aronson, p. 33–45.
- Bloom, B., Owen, B., Covington, S. 2004. Women Offenders and the Gendered Effects of Public Policy. *Review of Policy Research*, 1 (21), p. 31–48. <https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.2004.00056.x>
- Brennan, T. 2008. Explanatory diversity among female delinquents: Examining taxonomic heterogeneity. In R. T. Zaplin, *Female offenders: Critical perspectives and effective interventions*, p. 197–232. Sudbury: Jones and Bartlett. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/228747906_Explanatory_diversity_among_female_delinquents_Examining_taxonomic_heterogeneity
- Brennan, T., Breitenbach, M., Dieterich, W., Salisbury, E. J., Van Voorhis, P. 2012. Women's pathways to serious and habitual crime: A person-centered analysis incorporating gender responsive factors. *Criminal Justice and Behavior*, 39 (11), p. 1481–1508. <https://doi.org/10.1177/0093854812456777>
- Brown, M., Bloom, B. E. 2018. Women's desistance from crime: A review of theory and the role higher education can play. *Sociology Compass*, 12 (5), p. 1–11. <https://doi.org/10.1111/soc4.12580>
- Broidy, L., Payne, J., Piquero, A. R. 2018. Making sense of heterogeneity in the influence of childhood abuse, mental health, and drug use on women's offending pathways. *Criminal Justice and Behavior*, 45 (10), p. 1465–1587. <https://doi.org/10.1177/0093854818776687>
- Chesney-Lind, M. 1989. Girls' crime and woman's place: Toward a feminist model of female delinquency. *Crime and Delinquency*, 35 (1), p. 5–29. <https://doi.org/10.1177/0011128789035001002>
- Chesney-Lind, M. 2006. Patriarchy, Crime, and Justice. *Feminist Criminology in an Era of Backlash*. *Feminist Criminology*, 1, p. 6–26. <https://doi.org/10.1177/1557085105282893>
- Chesney-Lind, M., Morash, M. 2013. Transformative Feminist Criminology: A Critical Re-thinking of a Discipline. *Critical Criminology*, 21, p. 287–304. <https://doi.org/10.1007/s10612-013-9187-2>
- Covington, S. 1998. *The Relational Theory of Women's Psychological Development: Implications for the Criminal Justice System*. Paper presented at the 50th Annual

- Meeting of the American Society of Criminology, November 11–14, Washington, D.C. Prieiga per internetą: <https://www.centerforgenderandjustice.org/site/assets/files/1545/relationaltheory.pdf>
- Daly, K. 1989. Gender and varieties of white-collar crime. *Criminology*, 27 (4), p. 769–794. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1989.tb01054.x>
- Daly, K. 1992. Women's pathways to felony court: Feminist theories of lawbreaking and problems of representation. In *Southern California review of law and women's studies*, p. 11–52. Prieiga per internetą: <http://hdl.handle.net/10072/386914>
- Decker, S. et al. 1993. A woman's place is in the home: Females and residential burglary. *Justice Quarterly*, 10, p. 143–162. <https://doi.org/10.1080/07418829300091741>
- Farrington, D.P. 2011. Families and Crime. *Crime and Public Policy*, p. 130–158.
- Felice, M., Offord, D. R. 1972. *Three developmental pathways to delinquency in girls*. *British Journal of Criminology*, 12, p. 375–389. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a046407>
- Gavazzi, S.M., Yarcheck, C.M., Chesney-Lind, M. 2006. Global Risk Indicators and the Role of Gender in a Juvenile Detention Sample. *Criminal Justice and Behavior*, 5 (33), p. 571–674. <https://doi.org/10.1177/0093854806288184>
- Holsinger, K., Holsinger, A.M. 2005. Differential Pathways to Violence and Self-Injurious Behavior: African American and White Girls in the Juvenile System. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2 (42), p. 123–242. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0022427804271938>
- Holtfreter, K., Morash, M. 2003. The Needs of Women Offenders. *Women and Criminal Justice*, 2–3 (14), p. 137–160. https://doi.org/10.1300/J012v14n02_07
- Holtfreter, K. et al. 2004. Poverty, State Capital, and Recidivism Among Women Offenders. *Criminology and Public Policy*, 3 (2), p. 185–208. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9133.2004.tb00035.x>
- Holtfreter, K., Pusch, N., Golladay, K. A. 2022. Evolution, Evidence, and Impact of the Feminist Pathways Perspective. In *What Works with Girls and Women in Conflict with the Law: a critical review of theory, practice, and policy*, p. 13–23. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119874898.ch1>
- Jordan, J.V., Kaplan, A.G., Miller, J.B., et al. 1991. *Women's growth in connection: Writings from the Stone Center*. New York: Guilford Press.
- Mallicoat, S.L. 2019. *Women, Gender and Crime*. California: SAGE Publications.
- Moe, A. M. 2006. Women, Drugs, and Crime. *Criminal Justice Studies*, 19 (4), p. 337–352. <https://doi.org/10.1080/14786010601083660>
- Moffitt, T. E. 1993. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, p. 674–701.
- Morash, M., Schram, P. J. 2002. *The prison experience: Special issues of women in prison*. Prospect Heights, IL: Waveland.

- Richie, B. E. 2001. Challenges incarcerated women face as they return to their communities: Findings from life history interviews. *Crime and Delinquency*, 47, p. 368–389. <https://doi.org/10.1177/0011128701047003005>
- Rowe, D.C., Farrington, D. P. 1997. The Familiar Transmission of Criminal Convictions. *Criminology*, 1 (35), p. 177–201. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1997.tb00874.x>
- Russell, M. A., Robins, S. J., Odgers, C. L. 2014. Developmental perspectives: Sex differences in antisocial behavior from childhood to adulthood. In R. Gartner & B. McCarthy (Eds.), *The Oxford handbook of gender, sex, and crime*, p. 286–315. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199838707.013.0016>
- Simpson, S. Yahner, J., Dugan, L. 2008. Understanding Women's Pathways to Jail: Analysing the Lives of Incarcerated Women. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, (41), p. 84–108. <https://doi.org/10.1375/acri.41.1.84>
- Stefurak, T., Calhoun, G. B. 2007. Subtypes of female juvenile offenders: A cluster analysis of the Millon Adolescent Clinical Inventory. *International Journal of Law and Adolescence*, 30, p. 95–111. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2006.04.003>
- Wattanaporn, K. A., Holtfreter, K. 2014. The impact of feminist pathways research on gender-responsive policy and practice. In *Feminist Criminology*, 9, p. 191–207. <https://doi.org/10.1177/1557085113519491>
- Wells, R. 1994. America's delinquent daughters have nowhere to turn for help. *Corrections Compendium*, 19(11), p. 4–6.
- West, C., Fenstermaker, S. 1995. Doing Difference. *Gender and Society*, 9 (1), p. 8–37. <https://www.jstor.org/stable/189596>
- Widom, C. S. 1978. An empirical classification of female offenders. *Criminal Justice and Behavior*, 5, p. 35–52. <https://doi.org/10.1177/009385487800500103>